

Gospodarka państw Europy Środkowo-Wschodniej w okresie kryzysowych turbulencji

1. Wstęp

Państwa Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW) tworzą zwarty region międzynarodowy, położony między Europą Zachodnią i Federacją Rosyjską, charakteryzujący się zbliżonymi warunkami położenia geopolitycznego, a także podobnymi uwarunkowaniami społeczno-historycznymi. Do niedawna funkcjonowały w warunkach systemu polityczno-gospodarczego będącego zaprzeczeniem demokracji i wolnego rynku i przez okres prawie półwiecza były pozbawione realnej niepodległości, a trzy z nich (Estonia, Litwa i Łotwa) nie posiadały nawet pozornych, formalnych atrybutów państwowej suwerenności. Nic więc dziwnego, że do dzisiaj odróżniają się od tzw. starej UE niższym poziomem rozwoju i słabszą międzynarodową pozycją konkurencyjną. Po wejściu do UE zajęły ostatnie pozycje w rankingach Wspólnoty. Na kanwie opóźnienia gospodarczego tych państw pojawiły się koncepcje tzw. Europy różnych prędkości, zmierzające do utrwalenia istniejących w UE podziałów. Jak do tej pory, koncepcje te nie znajdują potwierdzenia w realnych działaniach, niemniej jednak wnoszą wiele zamieszania do stosunków wewnątrz Wspólnoty. Pomimo tego polityka spójności jest kontynuowana, a w jej ramach prowadzone są przedsięwzięcia na rzecz konwergencji społecznej i gospodarczej. Dzięki temu dystans dzielący EŚW od wysoko rozwiniętej Europy Zachodniej powoli lecz systematycznie zmniejsza się. Ten pozytywny proces objął wszystkie państwa EŚW, chociaż w różnym stopniu. Niestety, nieoczekiwany wybuch globalnego kryzysu finansowego znacznie go zakłócił. Narastające trudności polityczne i gospodarcze Unii stawiają przyszły kształt polityki spójności pod znakiem zapytania.

Niniejsze opracowanie wpisuje się w dyskusję toczącą się wokół zarysowanych wyżej problemów. Jego celem jest identyfikacja i interpretacja zróżnicowanych skutków globalnego kryzysu finansowego dla rozwoju gospodarczego, spójności i konkurencyjności międzynarodowej wschodnich peryferii UE. Zaprezentowane w artykule badanie ma charakter wstępnej analizy komparatywnej gospodarek krajowych EŚW, w układzie porównań wzajemnych oraz w odniesieniu do całej UE. Przedmiotem

tych porównań są dwa zagadnienia kluczowe dla zrozumienia uwarunkowań procesu budowania międzynarodowej pozycji konkurencyjnej: dynamika wzrostu gospodarczego oraz zmiany w stopniu wykorzystania kapitału ludzkiego. Pierwsze z tych zagadnień rozpatrzono na podstawie wskaźników wzrostu/spadku PKB, a drugie - wskaźników sytuacji demograficznej, zatrudnienia i bezrobocia.

2. Miejsce Europy Środkowo – Wschodniej w gospodarce europejskiej w okresie przedkryzysowym

Pojęcie Europy Środkowo-Wschodniej jest w literaturze różnie definiowane [Kosiedowski 2008, s. 77-78]. W niniejszym artykule oznacza ono grupę 11. państw postsocjalistycznych, które aktualnie należą do Unii Europejskiej¹. W skali światowego systemu gospodarczego EŚW może wydawać się mało znaczącym regionem międzynarodowym. Jej obszar stanowi 0,76% powierzchni lądowej świata, 10,8% powierzchni Europy rozumianej jako część świata i 26% terytorium UE w obecnym jej kształcie, to znaczy w składzie 28 państw członkowskich. Podstawowe informacje statystyczne dotyczące tej grupy zawiera tab. 1.

Tabela 1. Powierzchnia, ludność i PKB państw EŚW na tle UE, ceny bieżące, 2015 r.

Państwo	Powierzchnia, tys. km ²	Ludność ¹		PKB		
		mln osób	osób na 1 km ²	mld EUR	mld PPS	tys. PPS <i>per capita</i>
UE	4363,2	510,1	117	14635,2	14635,2	28,7
EŚW	1134,8	103,3	91	1150,6	1996,4	19,3
w tym:						
Bułgaria	110,9	7,2	65	44,2	95,8	13,3
Chorwacja	56,6	4,2	74	43,9	70,4	16,8
Estonia	45,2	1,3	29	20,5	28,1	21,6
Litwa	65,3	2,9	44	37,1	61,4	21,2
Łotwa	64,5	2,0	31	24,4	36,6	18,3
Polska	312,7	38,0	122	427,7	756,9	19,9

¹ Są to: przyjęte do UE 1. maja 2004 r. – Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Republika Czeska, Słowacja, Słowenia i Węgry; 1. stycznia 2007 r. – Bułgaria i Rumunia; 1 lipca 2013 r. – Chorwacja.

Republika Czeska	78,9	10,6	134	167,0	263,4	24,8
Rumunia	238,4	19,8	83	160,4	323,5	16,3
Słowacja	49,0	5,4	110	78,1	119,4	22,1
Słowenia	20,3	2,1	103	38,6	49,0	23,3
Węgry	93,0	9,8	105	108,7	191,9	19,6

¹ Stan na 1.1.2016.

Źródło: Eurostat, [ec.europa.eu/eurostat], dostęp: 12.09.2016; obliczenia własne.

Państwa EŚW reprezentują stosunkowo nieduży lecz bardzo zróżnicowany potencjał terytorialny, demograficzny i gospodarczy. Wśród nich jedynie Polska wyróżnia się większym terytorium (6. miejsce w UE), dość duża jest także Rumunia, za którą następują Bułgaria i Węgry, a pozostałe kraje dysponują obszarem rzędu zaledwie kilkudziesięciu tys. km². Ludność tego regionu stanowi 20,3% ludności całej UE, a gęstość zaludnienia jest tutaj znacznie niższa od przeciętnej w UE i bardzo zróżnicowana: najniższa w północnej części (Estonia, Łotwa), najwyższa w części środkowej (Republika Czeska, Polska). Obszar ten od stuleci charakteryzuje się niższym poziomem rozwoju w porównaniu z Europą Zachodnią. Stosownie do swego ograniczonego udziału w terytorium i populacji świata i kontynentu, EŚW zajmuje odległe miejsca w gospodarce światowej i europejskiej. W 2015 r. wytworzony tutaj PKB stanowił 1,8% analogicznego wskaźnika światowego, licząc według kursów walut i 2,3% według parytetu siły nabywczej, natomiast w stosunku do UE było to 7,9% i 13,6%. Największą gospodarką wyróżniała się Polska, wytwarzająca PKB 27 razy większy niż gospodarka najmniejsza - estońska. W przeliczeniu *per capita* przeciętny w EŚW poziom PKB, obliczony według standardu siły nabywczej, stanowił w 2015 r. 67% poziomu średniego dla UE. Pod tym względem liderem była Republika Czeska (85% średniej UE), natomiast ostatnie miejsce zajmowała Bułgaria (46%); Polska ze wskaźnikiem 69% zajmowała w omawianej grupie miejsce szóste, wyprzedzając Węgry, Łotwę, Chorwację, Rumunię i Bułgarię.

Funkcjonując w wymiarze historycznym na skrzyżowaniu ważnych szlaków handlowych Wschód-Zachód i Północ-Południe, w sferze aktywnego, gospodarczego, politycznego i kulturowego wpływu Rosji oraz Europy Zachodniej, EŚW nabrała cech właściwych dla obszarów przejściowych, gdzie ścierały się wpływy potężnych sąsiadów. Specyficzne położenie tego regionu Europy było powodem jego niezwykle

dramatycznej historii, obfitującej w krwawe konflikty, najazdy, rozbiory i wojny. To tutaj rozpoczęły się największe w dziejach ludzkości konflikty zbrojne – obie wojny światowe. Wielokrotnie obszar ten stanowił kartę przetargową w kontynentalnych i globalnych grach politycznych. Nie mogło to pozostać bez wpływu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, który, jak już wspomniano, bardzo ustępował Zachodowi.

W ostatnich kilkudziesięciu latach położone tutaj państwa przechodziły aż dwie transformacje systemowe. Pierwsza, narzucona zaraz po II wojnie światowej przez ówczesne supermocarstwo - ZSRR, polegała na wprowadzeniu ustroju tzw. „realnego socjalizmu” (wstępnej fazy ustroju komunistycznego) wraz z systemem gospodarki nakazowo-rozdziałowej, co powodowało znaczne pogłębienie panującego tutaj już dawniej zacofania gospodarczego. Drugą transformację zapoczątkował przełom polityczny, jaki miał miejsce na przełomie lat 1980/1990., najpierw w Polsce, a niedługo potem w pozostałych państwach regionu. Dzięki niemu zaistniały długo oczekiwane warunki do wprowadzenia gospodarki rynkowej oraz integracji z zachodnimi strukturami polityczno-militarnymi i gospodarczymi: Paktem Północnoatlantyckim (NATO) i Unią Europejską. Konsekwentna realizacja strategii prozachodniej została uwieńczona sukcesem, zanim to jednak nastąpiło, we wszystkich omawianych państwach wystąpił kryzys transformacyjny. Zróżnicowane warunki i możliwości prowadzenia działań antykryzysowych, a także odmienne strategie i orientacje transformacyjne przyjęte w polityce społeczno-gospodarczej poszczególnych państw spowodowały, że głębokość i długość załamania gospodarczego kształtowały się bardzo rozmaicie. Mówi o tym tab. 2. Jak z niej wynika, najsprawniej z kryzysem transformacyjnym poradziła sobie Polska, która już w 1992 r. weszła na ścieżkę wzrostu gospodarczego i podąża nią nieprzerwanie aż po dzień dzisiejszy.

Tabela 2. Wskaźniki tempa wzrostu/spadku realnego PKB państw EŚW w latach 1990-2015, w % do roku poprzedniego

Rok	UE28	Państwo										
		BG	HR	EE	LT	LV	PL	CZ	RO	SK	SI	HU
1990	2,6	-9,1	.	-8,1	-5,0	2,9	-11,6	.	-5,6	-2,5	.	-3,5
1991	1,2	-11,7	-21,1	-13,6	-6,2	-10,4	-7,0	-11,5	-12,9	-14,6	-8,9	-11,9
1992	1,0	-7,3	-11,7	-14,2	-21,3	-34,9	2,6	-3,3	-8,8	-6,5	-5,5	-3,1
1993	0,0	-1,5	-8,0	-9,0	-16,6	-14,9	3,8	0,6	1,5	-3,7	2,8	-0,6
1994	3,0	1,8	5,6	-2,0	-9,5	0,6	5,2	3,2	3,9	4,9	5,3	2,9

1995	3,0	2,1	6,6	4,3	3,5	-0,8	7,0	6,4	7,1	6,9	4,1	1,5
1996	1,8	-10,1	5,8	3,9	4,9	3,3	6,1	4,2	4,1	6,6	3,7	1,3
1997	2,7	-7,0	5,4	10,6	7,4	8,6	6,9	-0,7	-6,9	6,5	4,8	4,6
1998	2,9	3,5	2,5	4,0	5,2	3,6	4,8	-0,8	-7,3	4,4	3,6	5,1
1999	3,0	0,0	-0,9	0,0	0,0	1,5	3,5	1,3	-4,0	1,8	5,4	3,0
2000	3,9	5,4	4,2	10,0	4,2	6,9	4,3	3,6	2,1	2,0	4,4	5,2
2001	2,0	4,1	3,7	7,5	6,7	8,0	1,2	2,5	5,7	3,4	2,8	4,1
2002	1,3	4,7	4,9	6,6	6,8	7,1	1,4	2,1	5,1	4,6	3,8	4,5
2003	1,5	5,4	5,6	7,5	10,3	8,6	3,6	3,6	5,5	5,4	2,8	3,8
2004	2,5	6,6	4,1	6,5	7,4	8,9	5,1	4,9	8,4	5,2	4,4	4,8
2005	2,0	6,0	4,2	9,5	7,8	10,2	3,5	6,4	4,2	6,5	4,0	4,3
2006	3,4	6,5	4,8	10,4	7,4	11,6	6,2	6,9	8,1	8,3	5,7	4,0
2007	3,1	6,9	5,2	7,9	11,1	9,8	7,2	5,5	6,9	10,7	6,9	0,5
2008	0,4	5,8	2,1	-5,3	2,8	-3,2	3,9	2,7	8,5	5,4	3,3	0,9
2009	-4,4	-4,2	-7,4	-14,7	-14,8	-14,3	2,8	-4,8	-7,1	-5,5	-7,8	-6,6
2010	2,1	0,1	-1,7	2,5	1,6	-3,8	3,6	2,3	-0,8	5,1	1,2	0,7
2011	1,7	1,6	-0,3	7,6	6,0	6,2	5,0	2,0	1,1	2,8	0,6	1,8
2012	-0,5	0,2	-2,2	5,2	3,8	4,0	1,6	-0,8	0,6	1,5	-2,7	-1,7
2013	0,2	1,3	-1,1	1,6	3,5	3,0	1,3	-0,5	3,5	1,4	-1,1	1,9
2014	1,5	1,5	-0,4	2,9	3,0	2,4	3,3	2,7	3,0	2,5	3,1	3,7
2015	2,2	3,0	1,6	1,1	1,6	2,7	3,6	4,5	3,8	3,6	2,3	2,9

Uwagi:

1) Nazwy państw zapisano za pomocą skrótów stosowanych przez Eurostat. Oznaczają one: BG – Bułgarię, HR – Chorwację, EE – Estonię, LT – Litwę, LV – Łotwę, PL – Polskę, CZ – Republikę Czeską, RO – Rumunię, SK – Słowację, SI – Słowenię, HU – Węgry.

2) Kolorem szarym zaznaczono lata spadku PKB.

Źródło: opracowano na podstawie danych *Transition Report 1999. Ten Years of Transition*, EBRD, London 1999, Annex 3.1: Macroeconomic performance tables, p.73 oraz Eurostatu [<http://ec.europa.eu/eurostat>], dostęp: 12.09.2016.

Najdłuższe załamanie utrzymywało się w Rumunii i Bułgarii z tym, że recesja transformacyjna wystąpiła tam w dwóch etapach. Natomiast najgłębszy spadek odnotowały państwa bałtyckie, a szczególnie Łotwa, w której miał miejsce spadek PKB w 1992 r. aż o 34,9%. Było to załamanie wyjątkowo głębokie, niespotykane w czasach pokojowych. Większości państw regionu udało się recesję przezwyciężyć w połowie lat 1990., a pozostałym kilka lat później, po czym nastąpił okres odrabiania strat i stopniowej niwelacji dystansu wobec państw wysoko rozwiniętych. Upraszczając można przyjąć, że dekada lat 1998-2007 to czas bardzo pomyślny dla państw EŚW, ich

gospodarki rozwijały się dynamicznie, konkurencyjność międzynarodowa rosła, a pod koniec tego okresu stały się pełnoprawnymi członkami UE. W tej dekadzie wszystkie państwa EŚW realizowały przeciętne tempo wzrostu PKB wyższe niż cała UE, osiągając znaczną poprawę swej sytuacji makroekonomicznej, chociaż w różnym stopniu. Niektóre z nich, a zwłaszcza te, które poprzednio odnotowały głębokie załamanie (państwa bałtyckie) osiągnęły nawet imponującą, „tygrysią” dynamikę ponad 10% w skali rocznej. Po raz kolejny rekordowym „skokiem”, tym razem *in plus*, wyróżniła się Łotwa, osiągając w 2006 r. 11,2% wzrostu PKB. W sumie, po kilkunastu latach pomyślnej koniunktury, w ostatnim roku przed kryzysem globalnym (2007) 11 państw regionu wytworzyło łącznie PKB stanowiący 7,1% wg kursów walut i 12,4% wg PPS analogicznego wskaźnika Wspólnoty oraz 2,2% i 2,6% - świata.

3. Konsekwencje globalnego kryzysu finansowego dla rozwoju EŚW

W 2008 r. nieoczekiwanie wybuchł globalny kryzys finansowy. Rozpoczął go krach na rynku kredytów hipotecznych w Stanach Zjednoczonych, w tym zwłaszcza tzw. kredytów *subprime*, które w latach poprzednich rosły w zawrotnym tempie². W rezultacie tego cały sektor finansowy uległ destabilizacji. Okoliczności, które doprowadziły do tych wydarzeń zostały opisane szeroko w literaturze [zob. Soros 2009, s. 157-170]. W zglobalizowanej gospodarce zjawisko to bardzo szybko rozprzestrzeniło się po całym świecie i już w tym samym roku dotarło do UE oraz EŚW. Kryzys dokonał spustoszenia w finansach publicznych, powodując duży wzrost deficytu budżetowego i długu publicznego. Szczęśliwie, w państwach EŚW sytuacja w tym zakresie była znacznie lepsza niż w tzw. starej Unii, gdzie zadłużenie osiągnęło poziom zagrażający funkcjonowaniu strefy euro. Turbulencje w sektorze finansowym przeniosły się do sfery realnej: zmniejszył się wolumen produkcji, obniżyły się dochody ludności i przedsiębiorstw, spadł popyt inwestycyjny i konsumpcyjny. W takich warunkach nie mogło być mowy o efektywnym działaniu mechanizmu rynkowego. Doszło do spowolnienia wzrostu gospodarczego, a następnie recesji, po czym nastąpił trwający w zasadzie aż do dzisiaj długi okres dekonunktury, w którym słaby wzrost był

² Kredyty *subprime* to produkt finansowy, wprowadzony w latach 1980. w celu umożliwienia biedniejszej ludności zakupu domu lub mieszkania. Oferowano je mniej wiarygodnym klientom (o niskich dochodach, bez stałej pracy, nawet takim, którzy nie spłacili wcześniejszych zobowiązań). Jako bardziej ryzykowne były wyżej oprocentowane, jednak zmanipulowane zachęty promocyjne powodowały, że cieszyły się wysokim i szybko rosnącym popytem. Ich wartość w USA w 1999 r. wynosiła ok. 160 mld USD, w 2006 r. 600 mld USD, a w marcu 2007 r. już 1360 mld USD (dane Systemu Rezerwy Federalnej - FED).

przerywany kolejnymi recesjami. Musiało to spowodować zaburzenia na rynku pracy: w UE liczba bezrobotnych wzrosła z 16,7 mln osób w 2008 r. do 26,3 mln w 2013 r. (maksimum), a więc o ponad 50%. Tak duże marnotrawstwo najcenniejszej formy kapitału, jaką jest kapitał ludzki, wywołało napięcia frustracyjne i protesty społeczne, skierowane przeciwko machinacjom zglobalizowanego sektora finansowego oraz nie radzącym sobie w tej sytuacji władzom rządowym. Ostatnio do tych problemów doszedł nieoczekiwany, bardzo wysoki napływ uchodźców i imigrantów ekonomicznych. Dochodzi do zderzania się interesów poszczególnych państw członkowskich Wspólnoty, starających się przede wszystkim realizować swoje partykularne cele, nie zawsze zgodne z interesem całej Wspólnoty. Obniżyła się pozycja UE na arenie światowej. Wszystko to budzi coraz większe obawy o stan bezpieczeństwa ekonomicznego Wspólnoty (zwłaszcza w konfrontacji z agresywną konkurencją azjatycką) i socjalnego (szczególnie w kontekście postępującego starzenia się ludności i niewydolności systemów zabezpieczenia społecznego). Kontynent europejski staje się niespokojny. Jego przyszłość w opinii coraz bardziej tą sytuacją zaniepokojonych Europejczyków staje się niepewna [zob. Giddens 2014].

Konkurencyjność międzynarodowa UE i wraz z nią EŚW, która już dawniej pozostawiała wiele do życzenia, w latach globalnego kryzysu finansowego znacznie się pogorszyła. Dowodzą tego dane tab. 3, pokazujące tendencję spadkową udziału w światowym PKB wszystkich członów tzw. Triady (UE, USA i Japonii), w przeciwieństwie do Chin, które swoją pozycję bardzo poprawiły, wychodząc w 2015 r. na pierwsze miejsce w świecie. Tendencja ta notowana jest już od co najmniej 20. lat, a w okresie ostatniego kryzysu uległa znacznemu przyspieszeniu. Udział EŚW w gospodarce światowej również się obniżył, chociaż w stopniu wyraźnie mniejszym niż w przypadku UE. O słabnącej konkurencyjności Wspólnoty świadczą także wskaźniki bezrobocia: w UE stopa bezrobocia, wynosząca w pierwszym roku kryzysowym 7%, w latach następnych znacznie wzrosła i, pomimo pewnej poprawy w ostatnich latach, pozostaje na poziomie wyższym niż w 2008 r. (w 2015 r. wynosiła 9,4%). Na podstawie analizy danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego [IMF April 2016] stwierdzić należy, że w państwach Triady oraz w Chinach sytuacja pod tym względem była znacznie lepsza (w USA stopa bezrobocia w 2008 r. wynosiła 5,8%, a w 2015 r. 5,3%, Japonii analogicznie 4% i 3,4%, Chinach 4,2% i 4,1%).

Tabela 3. Udział EŚW w światowym systemie gospodarczym w latach 2007 i 2015 na tle Triady (UE, USA i Japonii) oraz Chin, % PKB wg parytetu siły nabywczej

Region / Wspólnota / Państwo	2007	2015
Świat	100	100
EŚW	2,6	2,3
UE 28	20,9	16,9
USA	18,4	15,8
Japonia	5,4	4,3
Chiny	11,4	17,1

Źródło: opracowano na podstawie danych IMF, World Economic Outlook Database, April 2016 [www.imf.org], dostęp: 12.09.2016.

Dynamikę zmian PKB pokazują dane tab. 2. Jak z nich wynika, rok 2007 był ostatnim, w którym wszystkie państwa EŚW osiągnęły przyrost realnego PKB. W następnym dwa z nich (Estonia i Łotwa), weszły w stan recesji. Najgorszym jednak okazał się rok 2009, w którym wszystkie państwa EŚW, podobnie jak cała UE, z jednym tylko wyjątkiem - Polski, pogrążyły się w kryzysie. Najgłębsze załamanie gospodarcze wystąpiło w państwach bałtyckich (Łotwie, Estonii i Litwie), które w poprzednich latach osiągnęły bardzo wysoką dynamikę rozwoju, zyskując sobie miano „tygrysów bałtyckich”. Z nich najbardziej ucierpiała Łotwa, gdzie kryzys panował przez trzy kolejne lata. Natomiast pod względem długości kryzysu bardzo negatywnie wyróżniła się Chorwacja, gdzie spadek PKB trwał nieprzerwanie przez 6 kolejnych lat, aż do 2015 r. W kolejnych dwóch latach kryzys w UE udało się przezwyciężyć, lecz w niektórych państwach EŚW trwał on nadal: w 2010 r. na Łotwie, w Chorwacji i Rumunii, w 2011 r. już tylko w Chorwacji. Stosunkowo korzystną w tych latach dynamikę wzrostu odnotowały: Polska, Słowacja i Estonia. Niestety, rok 2012 przyniósł drugą falę dekonunktury: PKB całej Unii spadł o -0,4%, a w EŚW zjawisko to miało miejsce w czterech państwach: Słowenii, Chorwacji, Republice Czeskiej i na Węgrzech. Kolejne dwa lata przyniosły pewną, lecz ograniczoną poprawę: w 2013 r. gospodarka UE była praktycznie w stanie stagnacji, a w trzech państwach EŚW (Słowenii, Chorwacji i Republice Czeskiej) nadal panował kryzys. Dopiero rok 2014 okazał się bardziej pomyślny: UE osiągnęła 1,5% wzrostu PKB, a gospodarki EŚW rozwijały się nawet nieco szybciej, tylko Chorwacja nadal pozostawała w stanie kryzysu. Jeszcze

korzystniejszy okazał się rok 2015, w którym wszystkie państwa EŚW, po raz pierwszy do 2007 r., odnotowały wzrost PKB. Zwraca uwagę fakt, że dynamika zmian w PKB była w poszczególnych państwach bardzo zróżnicowana.³ Odnotowane ostatnio ożywienie było stosunkowo silniejsze w Republice Czeskiej, Polsce, Słowacji i na Węgrzech, natomiast słabsze - w państwach bałtyckich i Bułgarii, a w Chorwacji wystąpiły dopiero pierwsze jego oznaki [Instytut Ekonomiczny NBP 2016]. Oznacza to, że państwa EŚW prowadziły różną politykę społeczno-gospodarczą, ukierunkowaną raczej liberalnie (państwa bałtyckie) lub etatystycznie (np. Republika Czeska, Węgry).

Pojęciem bardziej precyzyjnym niż kryzys jest recesja, która oznacza spadek PKB w ciągu co najmniej dwóch następujących po sobie kwartałów [Eurostat 2009]. Dane do analizy tego zjawiska za okres pierwszej, najgroźniejszej fali kryzysu (2008-2009) zestawiono w tab. 4. Wynika z nich, że największe nasilenie recesji przypadło na 5 kolejnych kwartałów: od II kw. 2008 r. do II kw. 2009 r.

Tabela 4. Tempo wzrostu/spadku PKB państw EŚW¹ w latach 2007-2010, kwartał do kwartału ub., w %

Państwo	2008				2009			
	Kwartał				Kwartał			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV
UE	0,6	-0,3	-0,6	-1,9	-2,4	-0,3	0,3	0,3
Bułgaria	1,5	1,3	1,4	0,6	-6,3	0,0	-0,1	-0,2
Estonia	-2,2	-1,0	-2,6	-5,9	-5,6	-3,6	-1,1	1,0
Litwa	1,0	0,4	-1,8	-1,2	-11,5	-2,1	-0,1	-1,1
Łotwa	-4,1	-2,4	-1,1	-3,1	-12,0	-2,0	-3,7	0,1
Polska	1,4	0,7	0,8	-0,4	0,4	0,6	0,4	1,5
Rep. Czeska	0,3	0,7	0,2	-0,9	-3,6	-0,5	0,5	0,4
Rumunia	3,6	1,6	-0,1	-2,2	-4,8	-1,4	0,9	-1,4
Słowacja	-1,4	1,0	1,2	0,6	-7,6	1,1	1,2	1,4
Słowenia	1,7	0,7	0,2	-3,3	-6,0	-0,6	0,4	0,0
Węgry	1,2	-0,2	-1,0	-2,1	-3,2	-1,3	-0,8	0,1

¹Bez Chorwacji, dla której brak danych.

³ Największa różnica we wskaźnikach wzrostu wystąpiła w 2009 r. : od -14,8% na Litwie do +2,8% w Polsce.

Źródło: opracowano na podstawie danych Eurostatu [ec.europa.eu/eurostat], dostęp: 12.09.2016.

Państwa EŚW wykazały bardzo zróżnicowaną odporność na kryzys globalny [European Central Bank 2010, s. 85-96]. Najbardziej wrażliwymi okazały się gospodarki łotewska i estońska, które w stan recesji weszły najwcześniej w całej Unii, już w I kw. 2008. W tym samym czasie spadek PKB odnotowała również Słowacja, ale w tym przypadku nie może być mowy o recesji, ponieważ dotyczył on tylko jednego kwartału. W państwach bałtyckich recesja nie tylko pojawiła się najwcześniej, lecz także utrzymywała się bardzo długo (w Estonii i Łotwie przez 7 kolejnych kwartałów). Dla gospodarki łotewskiej najgorszym okazał się I kw. 2009, gdy osiągnęła rekordowy spadek o 12% w ciągu zaledwie 3 miesięcy. Estonia najtrudniejszy okres przeżyła na przełomie lat 2008/2009, w trzecim z państw bałtyckich - Litwie - recesja rozpoczęła się później (III kw. 2008) i trwała krócej - 4 kwartały, ale pod względem głębokości dorównywała Łotwie (11,5% spadku PKB w I kw. 2009). Z pozostałych państw EŚW uwagę zwracają Węgry, gdzie recesja nie była wprawdzie zbyt głęboka, lecz trwała długo, przez 6 kolejnych kwartałów (od II kw. 2008 do III kw. 2009). Najlepszą sytuacją cieszyła się Polska, gdzie spadek PKB i to bardzo mały, miał miejsce tylko w jednym kwartale (IV kw. 2008 r.).

Zróżnicowanie dynamiki wzrostu gospodarczego znalazło odbicie w przesunięciach PKB *per capita* wytworzonego w tych państwach w stosunku do średniej UE. Dane ukazujące te przesunięcia pozwalają ocenić proces tzw. konwergencji, tzn. wyrównywania się poziomu rozwoju państw członkowskich UE (zob. tab. 5).

Tabela 5. Wskaźniki spójności gospodarek EŚW z UE (PKB PPS *per capita* w stosunku do średniej UE)

Państwo	1995	2007	2015	zmiana w pkt proc.		
				1995-2007	2008-2015	1995-2015
UE	100	100	100	X	X	X
Bułgaria	36	42	46	6	4	10
Chorwacja	49	61	58	12	-3	9

Estonia	38	68	74	30	6	36
Litwa	34	60	74	26	14	40
Łotwa	31	60	64	29	4	33
Polska	42	53	69	11	16	27
Rep. Czeska	71	83	85	12	2	14
Rumunia	39	41	57	2	16	18
Słowacja	50	67	77	17	10	27
Słowenia	69	87	83	18	-4	14
Węgry	56	61	68	5	7	12

Uwaga: kolorem szarym zaznaczono przypadki dywergencji.

Źródło: opracowano na podstawie danych Eurostatu [ec.europa.eu/eurostat], dostęp: 12.09.2016.

W okresie przed kryzysem globalnym państwa EŚW wydatnie poprawiły swoją pozycję w stosunku do średniej UE. Największy sukces odniosły państwa bałtyckie, a szczególnie Estonia, która w latach 1995 – 2007 awansowała z poziomu 38% średniej UE do 68%, a więc o 30 pkt proc. Tak niebywały postęp w ciągu zaledwie 12 lat należy do najwybitniejszych w skali całej UE i jest porównywalny tylko z wcześniejszym tzw. „cudem celtyckim”, czyli wyjątkowym awansem gospodarki irlandzkiej. Bardzo znacznie poprawiły swoją pozycję również Łotwa i Litwa, natomiast najmniejszy postęp w tym zakresie odnotowały Bułgaria i Rumunia. Kryzys finansowy i następujące po nim lata słabej koniunktury wniosły do procesu konwergencji istotną korektę. W latach 2008 – 2015 dwa państwa EŚW (Chorwacja i Słowenia) uległy dywergencji (ich pozycja względem średniej UE uległa pogorszeniu), a pozostałe awansowały, lecz w bardzo różnym stopniu: najmniej Republika Czeska (2 pkt proc.), najwięcej Polska i Rumunia (po 16 pkt proc.).

Analizując proces rozwojowy w długim okresie 1995 – 2015 należy stwierdzić, że EŚW na ogół dobrze wykorzystała zaistniałe w tym czasie warunki do zmniejszenia dystansu dzielącego ją od Europy Zachodniej i, tym samym, do poprawy swojej międzynarodowej pozycji konkurencyjnej. Proces konwergencji objął w tym okresie wszystkie bez wyjątku państwa EŚW, jednak w różnym stopniu. Najmniej w kierunku średniej UE przesunęła się Chorwacja (8 pkt proc.), najwięcej wspomniane już

kilkakrotnie państwa bałtyckie: Litwa – 40 pkt proc, Estonia – 36, Łotwa – 3. Awans Polski o 27 pkt proc. także zasługuje na bardzo pozytywną ocenę.

Prognozy zmian w sytuacji ekonomicznej EŚW na najbliższą przyszłość nie napawają optymizmem, lecz są korzystniejsze niż dla całej UE. Według Międzynarodowego Funduszu Walutowego aktualny stan słabej koniunktury będzie się utrzymywać jeszcze przez kilka lat i dopiero około 2020 r. nastąpi widoczna poprawa (zob. tab. 6).

Tabela 6. Prognozowane wskaźniki wzrostu PKB i stopy bezrobocia w państwach EŚW

Państwo	PKB					
	2016	2017	2020	2016	2017	2020
Świat	3,2	3,5	3,8	.	.	
UE	1,8	1,9	1,8	10,6	.	7,0
Bułgaria	2,3	2,3	2,6	8,6	7,9	7,0
Chorwacja	1,9	2,1	2,3	16,4	15,9	14,2
Estonia	2,2	2,8	3,4	6,5	6,5	5,2
Litwa	2,7	3,1	3,6	8,6	8,5	8,1
Łotwa	3,2	3,6	4,0	9,5	9,1	8,2
Polska	3,6	3,6	3,5	6,9	6,9	7,1
Rep. Czeska	2,5	2,4	2,2	4,7	4,6	4,9
Rumunia	4,2	3,6	3,3	6,4	6,2	6,5
Słowacja	3,3	3,4	3,2	10,4	9,6	9,1
Słowenia	1,9	2,0	1,5	7,9	7,6	6,8
Węgry	2,3	2,4	2,1	7,6	6,5	5,8

Źródło: opracowano na podstawie danych IMF, World Economic Outlook Database, April 2016 [www.imf.org], dostęp: 12.09.2016.

4. Zmiany w kapitale ludzkim i stopniu jego wykorzystania

W ostatnich dwóch dekadach w EŚW zachodzą niepokojące zjawiska demograficzne: ludność się starzeje, spada przyrost naturalny ludności, występuje wysoka emigracja zarobkowa. W konsekwencji tych zjawisk liczba ludności spada, a jej udział w populacji światowej systematycznie maleje: na progu transformacji gospodarczej (1990) wynosił on 2,02%, w 1995 r. – 1,87%, 2000 r. – 1,76%, 2008 r. - 1,60%, 2015 r. –

tylko 1,45%. W ostatnich latach, w związku z globalnym kryzysem finansowym i następującym po nim okresie destabilizacji i dekonunktury gospodarczej, proces depopulacji EŚW uległ przyspieszeniu. W latach 2008-2014 liczba ludności tej grupy państw zmniejszyła się o 2,5 mln osób, to jest o 2,4%, podczas gdy w całej UE wzrosła o 6,5 mln osób, czyli o 1,3%. Proces depopulacji najbardziej był zaawansowany na Litwie i Łotwie; w każdym z tych państw liczba ludności spadła aż o ponad 8%. W tym czasie tylko trzy państwa: Republika Czeska, Słowacja i Słowenia zdołały nieco zwiększyć swoje zaludnienie. W Polsce zjawisko to także było obecne, chociaż w niewielkim stopniu - populacja zmniejszyła się o 98 tys. osób, czyli o 0,28% stanu wyjściowego. Prognozy demograficzne przewidują, że niekorzystne dla EŚW tendencje będą się utrzymywać. Według Eurostatu, ludność EŚW będzie liczyć: w 2030 r. – 100 mln (96,5% stanu z początku 2014 r.), 2050 r. – 94,3 mln (91,0%), 2080 r. – 74,7 mln (72,1%). Oznacza to, że procentowy udział ludności EŚW w stosunku do UE będzie systematycznie spadać: z 20,4% w 2014 r. do 19,3% w 2030 r., 17,9% w 2050 r. i 14,4 % w 2080 r. Według tej prognozy proces depopulacji nasili się również w Polsce, gdzie liczba ludności spadnie z 38,1 mln w 2014 r. do 29,9 mln w 2080 r. Rezultaty tego procesu będą niewątpliwie oddziaływać negatywnie na konkurencyjność międzynarodową.

Zmianom w liczbie i strukturze ludności towarzyszyły przekształcenia sytuacji na rynku pracy. W okresie przedkryzysowym zatrudnienie w całej UE i w EŚW systematycznie rosło, lecz w latach kryzysu tendencja ta uległa odwróceniu. Również i pod tym względem w poszczególnych państwach EŚW sytuacja była zróżnicowana, najtrudniejsza na Łotwie, gdzie w 2009 r. zatrudnienie zmniejszyło się aż o 13,2%. Ze zmianami liczby zatrudnionych są skorelowane zmiany stopy zatrudnienia (tab. 7). Przed kryzysem globalnym bardzo korzystną tendencją był wzrost tego ważnego dla rynku pracy wskaźnika, który zarówno w całej UE, jak i w EŚW osiągnął maksimum w 2008 r. Następnie stopa zatrudnienia wyraźnie się obniżyła, by w ostatnich latach analizowanego okresu ponownie się zwiększyć, jednak nie dochodząc do stanu sprzed kryzysu. Pozytywnymi wyjątkami były cztery państwa (Polska, Republika Czeska, Rumunia i Węgry), w których stopa zatrudnienia już w 2014 r. była wyższa niż w 2008 r.

Tabela 7. Stopa zatrudnienia¹ w państwach EŚW na tle UE, w %

Państwo	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
UE	69,8	70,3	68,9	68,6	68,6	68,4	68,4	69,2	70,1
Bułgaria	68,4	70,7	68,8	65,4	62,9	63,0	63,5	65,1	67,1
Chorwacja	63,9	64,9	64,2	62,1	59,8	58,1	57,2	59,2	62,9
Estonia	76,9	77,1	70,0	66,8	70,6	72,2	73,3	74,3	76,5
Litwa	72,7	72,0	67,0	64,3	66,9	68,5	69,9	71,8	73,3
Łotwa	75,2	75,4	66,8	64,3	66,3	68,1	69,7	70,7	72,5
Polska	62,7	65,0	64,9	64,3	64,5	64,7	64,9	66,5	67,8
Rep. Czeska	72,0	72,4	70,9	70,4	70,9	71,5	72,5	73,5	74,8
Rumunia	64,4	64,4	63,5	64,8	63,8	64,8	64,7	65,7	66,0
Słowacja	67,2	68,8	66,4	64,6	65,0	65,1	65,0	65,9	67,7
Słowenia	72,4	73,0	71,9	70,3	68,4	68,3	67,2	67,8	69,1
Węgry	62,3	61,5	60,1	59,9	60,4	61,6	63,0	66,7	68,9

¹ Udział pracujących w ogólnej liczbie ludności w wieku 20-64 lat.

Źródło: opracowano na podstawie danych Eurostatu [ec.europa.eu/eurostat/data/database], dostęp: 12.09.2016.

Zmianom w zatrudnieniu towarzyszyły przeciwstawne zmiany w bezrobociu (zob. tab. 8). W latach przedkryzysowych wskaźnik ten w UE i w EŚW systematycznie obniżał się, dochodząc w 2008 r. do poziomu minimalnego. Państwom EŚW udało się w tym czasie znacznie zredukować wskaźniki bezrobocia (w Polsce stopa bezrobocia spadła z 20% w 2002 r. do 7,1% w 2008 r.). Jednak w okresie kryzysu sytuacja na rynkach pracy całej UE, w tym również w EŚW znacznie się pogorszyła i do dzisiaj jest niewiele lepsza.

Tabela 8. Zharmonizowana stopa bezrobocia¹ w państwach EŚW na tle UE, w %

Państwo	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
UE	7,2	7,0	9,0	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Bułgaria	6,9	5,6	6,8	10,3	11,3	12,3	13,0	11,4	9,2
Chorwacja	9,9	8,6	9,2	11,7	13,7	16,0	17,3	17,3	16,3
Estonia	4,6	5,5	13,5	16,7	12,3	10,0	8,6	7,4	6,2
Litwa	4,3	5,8	13,8	17,8	15,4	13,4	11,8	10,7	9,1

Łotwa	6,1	7,7	17,5	19,5	16,2	15,0	11,9	10,8	9,9
Polska	9,6	7,1	8,1	9,7	9,7	10,1	10,3	9,0	7,5
Rep. Czeska	5,3	4,4	6,7	7,3	6,7	7,0	7,0	6,1	5,1
Rumunia	6,4	5,6	6,5	7,0	7,2	6,8	7,1	6,8	6,8
Słowacja	11,2	9,6	12,1	14,5	13,7	14,0	14,2	13,2	11,5
Słowenia	4,9	5,4	5,9	7,3	8,2	8,9	10,1	9,7	9,0
Węgry	7,4	7,8	10,0	11,2	11,0	11,0	10,2	7,7	6,8

¹Udział liczby bezrobotnych w ogólnej liczbie osób aktywnych zawodowo w wieku 15-74 lat.

Źródło: opracowano na podstawie danych Eurostatu [ec.europa.eu/eurostat/data/database], dostęp: 12.09.2016.

Zmiany na rynkach pracy w poszczególnych państwach EŚW były bardzo zróżnicowane. Największy spadek zatrudnienia i jednocześnie wzrost bezrobocia wystąpił w tych gospodarkach, w których najbardziej obniżył się PKB. Przede wszystkim były to państwa bałtyckie. Najtrudniejsza, niebywale dramatyczna sytuacja zapanowała na Łotwie, gdzie w latach 2008-2010 stopa zatrudnienia spadła o 11,1 pkt proc. (w samym tylko 2009 r. o 8,6 pkt proc.), a jednocześnie stopa bezrobocia wzrosła o 11,8 pkt proc. (tylko w 2009 r. o 9,8 pkt proc.). Trzeba jednak podkreślić, że państwom tym sprawnie udało się tę sytuację poprawić: szczególnie Estonii, która zdołała obniżyć stopę bezrobocia z 16,7% w 2010 r. do 6,2% w 2015 r. Tradycyjnie niskie bezrobocie panowało, pomimo kryzysu, w Republice Czeskiej. Z tego samego powodu zwraca uwagę Rumunia, gdzie recesja gospodarcza trwała długo, lecz zmiany w zatrudnieniu i bezrobociu były niewielkie. Polska, w której recesji w ogóle nie było, odnotowała tylko znikomy spadek stopy zatrudnienia (już przewyżczony) i równie niewielki wzrost bezrobocia.

5. Konkluzje

Odpowiedzią Unii Europejskiej, a w jej ramach EŚW, na wyzwania wynikające z wahań światowej koniunktury powinno być dalsze, mozolne umacnianie spójności gospodarczej i społecznej. Analizy makroekonomiczne dowodzą, że niwelowanie nierówności rozwojowych stabilizuje gospodarkę, sprzyja dynamice wzrostu gospodarczego i poprawia konkurencyjność międzynarodową. Jak zauważył J. E. Stiglitz: „Po globalnym kryzysie finansowym z 2008 roku na świecie panuje coraz

większa zgoda co do tego, że nierówności prowadzą do niestabilności i że niestabilność przyczynia się do nierówności” [Stiglitz 2015, s. 190]. Dla UE wynika stąd potrzeba zmniejszenia dysproporcji w rozwoju gospodarczym poszczególnych państw członkowskich i regionów, z jakich one się składają. Problem pogłębienia spójności społecznej i gospodarczej jest dla UE niezwykle istotny, ponieważ w długim okresie rozstrzygnie o jej pozycji konkurencyjnej w światowym systemie gospodarczym, a w okresie krótszym - zadecyduje o przezwyciężeniu skutków wspomnianego kryzysu.

Na ogół uważa się, że głównym czynnikiem poprawy koniunktury jest wzrost popytu wewnętrznego. Może on być spowodowany spadkiem cen dóbr i usług, wzrostem dochodów ludności, zwiększonym popytem na pracę, a także zmianami w polityce gospodarczej i społecznej. W niektórych państwach (Polska, Republika Czeska, Słowacja, Rumunia) miał miejsce szybki wzrost nakładów inwestycyjnych, do czego przyczyniły się środki wsparcia z UE. Na gospodarkę EŚW pozytywnie oddziałuje także poprawa koniunktury w państwach tzw. starej UE (zwłaszcza w Niemczech) i wynikające z niej ożywienie popytu zagranicznego.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że konsekwencje globalnego kryzysu dla regionu EŚW, podobnie jak dla całej UE, były negatywne, lecz bardzo zróżnicowane w poszczególnych państwach, do tego stopnia, że niektóre z nich na swej międzynarodowej konkurencyjności zyskały, podczas gdy inne wiele straciły. Generalną przyczyną tych zmian był spadek dynamiki wzrostu gospodarczego. Zjawisko to wystąpiło jednak z różną siłą i w sposób bardzo nierównomierny, zarówno w czasie, jak i przestrzeni. Okazało się, że analizowany region jest bardzo wrażliwy na tzw. szoki zewnętrzne. Załamanie koniunktury nastąpiło tutaj jeszcze przed spektakularnym bankructwem amerykańskiego *Lehman Brothers* (15.09.2008). Dowodzi tego przykład państw bałtyckich, które w stan recesji weszły już na początku 2008 r. i później odnotowały bardzo duże spadki PKB. Wynika stąd, że EŚW, do niedawna uważana za region peryferyjny, jest już bardzo „zglobalizowana”, inaczej mówiąc, jest obszarem głębokiej penetracji kapitału międzynarodowego. Trzeba jednak dodać, że interpretacja wpływu globalizacji na rozwój i konkurencyjność gospodarek krajowych jest niezwykle trudna i może prowadzić do sprzecznych wniosków. W EŚW wydaje się dominować przekonanie, że globalizacja i towarzysząca jej otwartość oraz liberalizacja stosunków międzynarodowych dynamizują rozwój, według niektórych ekonomistów nawet w sposób zasadniczy. Związane z globalizacją szerokie włączenie

w struktury światowego sektora finansowego (ściślej mówiąc: podporządkowanie się jemu), może przynajmniej na pewien czas poprawić międzynarodową pozycję konkurencyjną. Z drugiej jednak strony - może również narazić na zbyt chętnie otwierające się gospodarki krajowe, zwłaszcza jeśli są małe i słabiej rozwinięte, na swoisty „import” negatywnych skutków kryzysu od silniejszych partnerów zagranicznych. Wydaje się, że w państwach bałtyckich, które cały swój sektor bankowy oddały w ręce zagraniczne, taka sytuacja właśnie zaistniała. Argumentem świadczącym za tą hipotezą byłaby, jak się wydaje, stanowczość z jaką państwa te utrzymywały stały kurs swoich walut do euro, co spowodowało gwałtowny spadek konkurencyjności eksportu. W rezultacie międzynarodowa pozycja konkurencyjna tych państw (przede wszystkim Łotwy), która uprzednio szybko rosła, w latach kryzysowych spadła. Jednak nie wszystkie państwa omawianego regionu obrały taką strategię. Gospodarka polska, mniej „zglobalizowana” niż łotewska, wprawdzie odczuła negatywne skutki kryzysu, lecz stanu recesji nie zaznała: tempo wzrostu PKB w Polsce było zawsze dodatnie, wskaźniki bezrobocia utrzymywały się na umiarkowanym poziomie, a sytuacja demograficzna była stosunkowo korzystna. Był to skutek wzajemnego oddziaływania różnych czynników, wśród których jednym z najważniejszych była polityka płynnego kursu walutowego, pozwalająca na znaczny wzrost kursu euro do złotówki, co znakomicie wpłynęło na konkurencyjność eksportu. W rezultacie - międzynarodowa pozycja konkurencyjna gospodarki polskiej w okresie kryzysu nie tylko nie podupadła, lecz znacznie się poprawiła.

Na szczególną uwagę zasługuje wpływ kryzysu globalnego na rynek pracy. Wielu ekonomistów ten problem pomija, analizując wahania koniunktury przede wszystkim od strony wzrostu gospodarczego i finansów publicznych.⁴ W EŚW podobnie jak w całej UE, ciągle wielu zwolenników ma pogląd, że dynamiczny wzrost gospodarczy jest najbardziej efektywnym instrumentem rozwiązywania problemów rynku pracy i w ogóle rozwoju społecznego. Współczesna rzeczywistość tego jednak nie potwierdza. Wydarzenia ostatnich lat dowiodły, że perturbacje na rynku pracy mogą wystąpić z pewnym opóźnieniem w stosunku do recesji gospodarczej, lecz mogą także być bardziej

⁴ Noblista P. Krugman uważa, że wysokie bezrobocie jest zjawiskiem bardziej niepokojącym niż rosnący deficyt budżetowy i dług publiczny. Zwalczając kryzys należy więc skoncentrować się na bezrobociu, zamiast przesadnie troszczyć się o równowagę budżetową. Według niego „gdy miliony potencjalnych pracowników nie mają pracy i marnowany jest ekonomiczny potencjał wartości ok. 1 bln dolarów rocznie (w USA - dopisek autorów), potrzebujemy polityków, którzy będą pracować nad szybkim ożywieniem, a nie ludzi, którzy robią wykład o potrzebie długookresowej stabilności finansów publicznych” [Lubowski 2011].

od niej szkodliwe, zarówno pod względem gospodarczym, jak i społecznym. Wydaje się w związku z tym, że interwencję antykryzysową należałoby ukierunkować nie tylko na wzrost PKB, lecz w nie mniejszym stopniu także na równoważenie rynku pracy.

Należy podkreślić, że zmiany zachodzące w gospodarkach EŚW odznaczają się tak dużą dynamiką, że wszelkie prognozy ich dotyczące są bardzo niepewne i obejmują w zasadzie tylko kilka najbliższych lat. Większość analityków oczekuje, że ożywienie gospodarcze z lat 2014-2015 ustabilizuje się. Sprzyjać temu będzie spodziewany dalszy wzrost popytu wewnętrznego oraz eksportu, a także zwiększenie nakładów inwestycyjnych w sektorze prywatnym.

Przeprowadzona analiza wykazała, że w okresie przedkryzysowym zmiany w konkurencyjności międzynarodowej i spójności gospodarczej zachodziły nieomal równolegle: poprawa konkurencyjności oznaczała pogłębienie spójności i odwrotnie. Wówczas wszystkie państwa regionu odnotowały postęp w obydwu powiązanych ze sobą procesach, chociaż w niejednakowym stopniu. Kryzys jednak zweryfikował te relacje. Okazało się, że na plan pierwszy wyszły te państwa, które poprzednio odnosiły sukcesy raczej ograniczone. Wśród nich należy wymienić przede wszystkim Polskę, która właśnie w latach kryzysowych znacznie zmniejszyła swoją lukę rozwojową w stosunku do Unii. Fakty te potwierdzają hipotezę, że: „rosnąca międzynarodowa konkurencyjność Polski jest nie tylko konsekwencją szybkiego wzrostu gospodarczego, ale także wyjątkowo dużej - jak dotąd - odporności polskiej gospodarki na wstrząsy wewnętrzne i zewnętrzne” [Rapacki 2011, s. 26].

W zakończeniu należy podkreślić decydującą rolę państwa w kształtowaniu konkurencyjności międzynarodowej. Wydaje się, że wielokrotnie wspomniane w niniejszym artykule duże zróżnicowania sytuacji gospodarczej państw EŚW wynikają w przeważającej mierze właśnie z równie dużych różnic w celach, metodach i instrumentach prowadzonej przez nie polityki gospodarczej.

Literatura

[EBRD 1999] EBRD, *Transition Report 1999. Ten Years of Transition*, London 1999.

[European Central Bank 2010] European Central Bank, *The Impact of the Financial Crisis on the Eastern European Countries*, „Monthly Bulletin”, July 2010.

[Eurostat 2016] Eurostat, *Database*, [<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>], dostęp: 12.09.2016.

[Eurostat 2009] Eurostat, *Recession in the EU-27: Output Measures*, „Statistics in Focus”, 17/2009.

- [Giddens 2014] Giddens A., *Turbulent and Mighty Continent. What Future for Europe?* Polity Press, Cambridge 2014.
- [IMF 2015] IMF, *Short- and Long-Term Factors*, World Economic Outlook, April 2015, [www.imf.org], dostęp: 12.09.2016.
- [IMF 2016] IMF, *World Economic Outlook Database*, April 2016, [www.imf.org], dostęp: 12.09.2016.
- [Instytut Ekonomiczny NBP 2016] Instytut Ekonomiczny NBP, *Sytuacja gospodarcza w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, nr 1 i 2, Warszawa 2016.
- [Kosiedowski 2008] Kosiedowski W., *Regiony Europy Środkowo – Wschodniej w procesie integracji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2008.
- [Lubowski 2011] Lubowski A., *O człowieku, który długowi w pas się kłania*, „Gazeta Wyborcza”, 22.08.2011.
- [Rapacki 2011] Rapacki R., *Wzrost gospodarczy i realna konwergencja*, [w:] *Polska: raport o konkurencyjności 2011*, red. M.A. Weresa, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011.
- [Soros 2009] Soros G., *The Crash of 2008 and What it Means: The New Paradigm for Financial Markets*, Public Affairs, New York 2009.
- [Stiglitz 2015] Stiglitz J.E., *Cena nierówności. W jaki sposób dzisiejsze podziały społeczne zagrażają naszej przyszłości?* Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015.